

Дієприкметник та дієприслівник

У д-рус. мові розрізнялися дієприкметники активні і пасивні (теп. і мин. часу). Вони мали як нечленні так і членні форми.

Активні нечленні дієприкметники теп. ч. утворюються від основи теп. часу за допомогою суфіксів *-уч, -юч-* і *-ач-, -яч-*. Проте в наз. відм. одн. чол. і сер. р. ці суфікси не вживалися, замість них виступають суфікси *-а, -я*; у жін.р. в наз. одн. до суфікса приєднувалася флексія *-и*, яка нагадує закінчення ім-в **-ја-* основи типу *рабыни, пустыни*.

Активні нечленні дієприкметники мин. ч. утворювалися від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-ши-* і *-вши-*. Суфікс *-ши-* виступає в дієприкм-х від дієслівної основи на голосний. У відмінкових формах дієприкметників мин. ч. простежуються ті самі особливості, що й у попередньому, розглянутому раніше розряді. Так само як і в дієприкметниках теп. ч., тут маємо особливу форму наз. відм. одн. чол. і сер. р. без суфіксального *-ш-*; закінчення *-и* в наз. відм. одн. жін. р.; у множ. наз. відм. дієприкметників чол. р. характеризується флексією *-є*.

Нечленні активні дієприкметники вже в д-рус. мові почали виходити з ужитку. У ролі присубстантивного означення їх витісняли членні дієприкметники, які утворювалися від нечленних за допомогою вказівних займенників *и, Іє, Іа*.

Втрачаючи функцію означення, нечленні активні дієприкметники тим самим втрачали і своє відмінювання, оскільки їхні відмінкові форми були формами узгодження з означуваними іменниками. У цьому відношенні доля нечленних дієприкметників нагадує долю нечленних (іменних) прикметників. Однак на відміну від прикметників дієприкметники були тісно пов'язані з дієсловами і за значенням і за функціями: вони вживались у ролі присудка, виражали ознаку за дією, а пізніше набували й інших функцій, властивих дієслову. Отже, втративши зв'язок з іменником, активні нечленні дієприкметники виявляли тяжіння до дієслова.

Уже в д-рус. пам'ятках засвідчуються випадки порушень в узгодженні дієприкметників з іменниками: *въ нихъ же словеса крѣпѣка ... мудрости излагающе и лъжоу ... обличающе*. Тут порушення узгодження в роді: іменник *словеса* сер.р., а дієприкметники *излагающе, обличающе* мають флексію чол. р.

Факти порушення узгодження дієприкметника з підметом вказують на важливе в історії дієслова явище. **Активні нечленні дієприкметники**, втративши форми непрямих відмінків, у початковій своїй формі (наз. відм.) виступали в ролі другорядного присудка або обставини при дієслові.

Це означало, що в мові відбувався процес перетворення колишнього дієприкметника на невідмінювану дієслівну форму –

Дієприслівник.

Сучасні дієприслівники укр. м. типу *несучи, знаючи, змагаючися, прочитавши* за походженням є скам'янілою формою наз. в. одн. акт. нечленного дієприкметника жін. р. Відповідні дієприслівники рос. мови (*неся, зная, причитав*) виникли із форми наз. одн. чол.р. тих самих дієприкметників.

Зрідка такі форми зустрічаються і в укр. розмовній мові, а деякі з них виступають у ролі прислівників: *матрос... на вахті стоя, журился сам собі чогось; гребці і весла положили та сидя люлечки курили*. У першому прикладі *стоя* – дієприслівник, а в другому – *сидя* - прислівник.

Членні активні дієприкметники теп. і мин. ч. утворювалися від нечленних за допомогою вказівного займенника *И, ІЄ, ІА*, тобто тут відбувалися процеси, аналогічні тим, які відбувалися і в історії членних прикметників.

У д-руській мові членні активні дієприкметники типу *несыи (несучеІЄ, несучиА), знавыи (знавъшиІЄ, знавъшиА)* відмінювались, як членні прикметники м'якої групи.

У ст-укр. книжній мові вони вживалися досить широко аж до 18 ст.: *мешкаючимъ въ етомъ панстве; потомъ будучимъ; напередъ будучими; зємя лежачаІА; дерево близко стоАчєє; належачій* та ін.

У суч. укр. м. **акт. членні дієприкметники** вживаються рідко. Успадковані від д-рус. мови та вживані в мові ст-укр.-кій, вони поступово занепадають: частина з них майже зовсім зникла, зокрема акт. дієприкметники мин. ч. (*принєсьшии, знавъшии*); велика кількість дієприкметників на *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-*, втративши дієслівні ознаки, перейшли до інших частин мови, здебільшого до прикметників: (укр.-чеськ. *гарячий-horký, колючий-pichavý, блискучий-lesklý, лежачий-ležící, пекучий-palivý*) та ін.

Обмежена кількість активних дієприкметників, що зберегли дієслівні граматичні ознаки, вживається в сучасній літературній писемній мові.

Серед активних дієприкметників д-рус. м. виділяється група невідмінюваних нечлених дієприкм-в мин. ч. із суфіксом *-л-* типу *нєслъ, зналъ*. У самостійному значенні дієприкметники на *-ль, -ло, -ла* не вживалися, вони виступали як компонент складених дієслівних форм (перфекта, плюсквамперфекта, умовного способу, майбутнього часу).

У СУМі вони зберігаються у вигляді форм мин. ч. та умовного способу. До цих давніх невідмінюваних дієприкметників ведуть сліди від сучасних типу *посивілий, пожовклий, зітлілий* та ін.

Пасивні дієприкметники д-рус. м., як і активні, поділялися на дієприкметники теп. і мин. ч., мали нечленні і членні форми і відмінювалися, відповідно, як нечленні або членні прикметники.

Пасивні дієприкметники теп. ч. утворювалися від основи теп. ч. за допомогою суфікса *-м-* пред яким стояли тематичні голосні *о, е* та *і* (*ведомъ, знаіємъ, хвалимъ*).

Іменні форми пасивних дієприкметників мин. ч. утворювалися від інфінітивних основ за допомогою суфіксів *-н-, -єн-, -т-*, вибір яких мотивувався твірною основою:

а) до основ на *-а, -Ъ* додавався суфікс *-н-* (*писанъ, видѢнъ*);

б) до основ з кінцевим приголосним – суфікс *-єн-* (*веденъ, надъменъ*);

суфікс *-єн-* використовувався також і для утворення дієприкметників від дієслів з основою на *-и* (IV клас), але тематичний *-и* при цьому редукувався в *ј* і пом'якшував попередні приголосні (*носи-ти – носј + єн + ъ – ношенъ*);

в) суфікс *-т-* додавався здебільшого до односкладової основи (не рахуючи префікса) з кінцевими *-и, -ы, -ь, -а* (*бити – битъ, мыти – митъ, пѣти – пѣтъ, възІАти – възІАтъ*).

В укр. м. пасивні дієприкметники ТЕП. Ч. не вживаються. Вони рідко вживалися і в пам'ятках 14-17 ст.

Частина з них у членній формі перейшла до категорії прикметників: *відомий, знайомий, любий, незримий*.

Нечленні дієприкметники МИН. Ч. також вийшли з ужитку вже в мові укр. народності. Від них збереглися лише незмінні присудкові слова на *-но-, -то-*, які за своїм походженням є застиглими формами наз.- знах. відм. одн. сер. роду нечленних пасивних дієприкметників мин. ч. (*план виконано, шлях перекрито*).

Членні форми пасивних дієприкметників МИН. Ч. типу *принесений, пошитий* не зазнали в своїй історії майже ніяких обмежень, повністю збереглися в СУМі (переважно зі значенням доконаного виду).